

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Sharqshunoslik. Востоковедение. Oriental Studies

SHARQSHUNOSLIK
ВОСТОКОВЕДЕНИЕ
ORIENTAL STUDIES

Jurnal websayti:

<https://orientalstudies.uz/index.php/os>QORA DENGIZ VA UKARAINANING TURKIYA TASHQI
SIYOSATIDAGI AHAMYATI.**Suhrobbek Ravshanov**

Tayanch doktorant,
O'zbekiston milliy universiteti
Toshkent, O'zbekiston
Email: suhrobbekravshanov03@gmail.com

MAQOLA HAQIDA

Kalit so'zlar: Bayraktar TB2, Rus-Ukraina urushi, infrastruktura, don karedori, o'zaro aloqalar, Usmoniylar imperyasi, Qora dengiz, vositachilik, konflikt, hududiy yaxlidlik.

Annotatsiya: Maqolada Sovuq urushdan keyin Qora dengiz bo'yida paydo bo'lgan inqiroz bu mintaqadagi davlatlarning ahamiyatini xalqaro maydonda yanada oshirdi. 2022 yildagi Rossiyaning Ukrainadagi bosqini davrida faol netrallikka asoslangan xalqaro munosabatlarda Turkiya diplomatiyasi katta shuhrat qozondi. Ukraina va Rossiya o'rtasida vositachilikni amalga oshirgan holda Turkiya bir necha bor qurolli harakatlarni to'xtatishga urindi. Shu bilan birga Ukrainaning bosqinga qarshi muhim jihatlaridan biri bo'lgan Turkiyaning Bayraktar TB2 muhim rol o'ynadi. Bundan tashqari Ukrainaning don eksportini oshirishga va dunyoning don inqirozini yumshatish uchun don karidori vazifasini o'tadi. Turkiyaning xalqaro maydonda vositachilik roli juda ham salmoqli bo'lib xalqaro maydonda o'zining pozitsiyasini yanada mustahmlab olganligi hamda ko'plab kelishuvlarga erishganini ko'rishimiz mumkin ayniqsa Rossiya va Ukraina urushida o'zining muhim qadamini tashlab xalqaro ziddiyatlarni oldini oldi. G'arb va Yevropa davlatlari bilan don karedorini shakillantirdi. Rossiya va Ukraina urushi natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xalqaro konfliktlarni oldini olishga urindi. Xalqaro hamjamiyat oldida o'zining mukammal siyosiy diplomatiyasini nomoyish etib, dunyo hamjamiyati oldida o'zining siyosiy ta'sirini yanada oshirib oldi. Shu bilan birgalikda uzoq muddatdan buyon davom etib kelayotgan muammolarni yechishda tashabbus bilan chiqib vositachi davlat ekani ko'rsatdi. Bu borada bir qancha muhim qadamlarni ham amalga oshiradi. Bu borada Yaqin sharqdagi nizoli vaziyatlarni yechishda

jonbozlik ko'rsatdi. So'ngi davrlarda G'arb davlatlari bilan munosabatlarida sovuqchilik tushdi. Shunday vaziyatda Turkiya Yaqin Sharqdagi qo'shnilari yaqin munosabatlar o'rnatdi. Asosiy e'tiborini sharqqa qaratdi. Xususan, Rossiya, Markaziy Osiyo davlatlari bilan har tomonlama munosabatlarni mustahkamlashga urinmoqda. Bir vaqtlar Usmonlilar imperyasini mustamlakasi bo'lgan Bolqon davlatlarini azaldan Turkiyaga ahamiyati juda muhim bo'lib kelgan. Shu sababdan ularga keladigan xavf yoki ta'sir albatta Turkiya uchun ham daxildordir. Qora degiz ham Turkiyani o'zi uchun ham Bolqon davlatlari uchun juda muhim geostrategik joy hisoblanadi.

THE IMPORTANCE OF THE BLACK SEA AND THE UKRAINE IN TURKEY'S FOREIGN POLICY.

Sukhrobbek Ravshanov
Foundation PhD student,
National University of Uzbekistan
Tashkent, Uzbekistan

ABOUT ARTICLE

Key words: Bayraktar TB2, Russian-Ukrainian war, infrastructure, grain market, mutual relations, the Ottoman Empire, the Black Sea, mediation, conflict, territorial integrity

Abstract: In the article, the crisis that emerged on the Black Sea coast after the Cold War increased the importance of the countries of this region in the international arena. During the Russian invasion of Ukraine in 2022, Turkish diplomacy gained great prominence in international relations based on active dexterity. To mediate between Ukraine and Russia, Turkey tried several times to stop the actions of the royalists. At the same time, the Turkish Bayraktar TB2, which is one of the most important means of combating the invasion of Ukraine, played an important role. In addition, it will serve as a grain corridor to increase grain exports from Ukraine and mitigate the global grain crisis. We see that Turkey's role as a mediator in the international arena is very important, and it has strengthened its position in the international arena, and many agreements have been reached, especially in the war between Russia and Ukraine, this has prevented international conflicts by taking its important step. He formed a grain market with the countries of the West and Europe. He tried to prevent international conflicts that could arise as a result of the war between Russia and Ukraine. He demonstrated his perfect political diplomacy before the international community and increased his political influence before the world community. At the same time, it has shown itself to be an intermediary state, taking the lead in solving problems that have existed for a long time. Several important steps are also being taken in this regard. In this regard, he showed enthusiasm in resolving conflict situations in the

Middle East. Recently, relations with Western countries have cooled. In such a situation, Türkiye has established close relations with its neighbors in the Middle East. He focused his attention on the east. In particular, Russia is trying to strengthen all-round relations with the countries of Central Asia. The Balkan states, which were once colonies of the Ottoman Empire, have been of great importance for Turkey since ancient times. For this reason, the danger or influence that threatens them definitely applies to Turkey. The Black Sea is a very important geostrategic place for both Turkey and the Balkan countries.

ЗНАЧЕНИЕ ЧЕРНОГО МОРЯ И УКРАИНЫ ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ ТУРЦИИ.

Сухроббек Равшанов

Докторан,

Национальный университет Узбекистана

Ташкент, Узбекистан

О СТАТЬЕ

Ключевые слова:

Байрактар ТВ2, российско-украинская война, инфраструктура, рынок зерна, взаимоотношения, Османская империя, Черное море, посредничество, конфликт, территориальная целостность

Аннотация:

В статье кризис, возникший на Черноморском побережье после Холодной войны, повысил значимость стран этого региона на международной арене. Во время российского вторжения в Украину в 2022 году дипломатия Турции получила большую известность в международных отношениях, основанная на активной ловкость. Выступать посредником между Украиной и Россией. Турция несколько раз пыталась остановить действия роялистов. В то же время важную роль сыграл турецкий Bayraktar ТВ2, который является одним из важнейших средств борьбы с вторжением на Украину. Кроме того, он послужит зерновым коридором для увеличения экспорта зерна из Украины и смягчения мирового зернового кризиса. мы видим, что роль Турции как посредника на международной арене очень важна, и она укрепила свои позиции на международной арене, и было достигнуто множество соглашений, особенно в войне между Россией и Украиной, это предотвратило международные конфликты, сделав свой важный шаг. Он сформировал рынок зерна со странами Запада и Европы. Он старался предотвратить международные конфликты, которые могли возникнуть в результате войны между Россией и Украиной. Он продемонстрировал свою совершенную политическую дипломатию перед международным сообществом и увеличил свое политическое влияние перед мировым сообществом. В то же время оно проявило себя как государство-посредник, взяв на себя инициативу по решению проблем, которые

существовали в течение длительного времени. В этом отношении также предпринимается несколько важных шагов. В связи с этим он проявил энтузиазм в решении конфликтных ситуаций на Ближнем Востоке. В последнее время отношения с западными странами охладились. В такой ситуации Турция установила тесные отношения со своими соседями на Ближнем Востоке. Он сосредоточил свое внимание на востоке. В частности, Россия пытается укрепить всесторонние отношения со странами Центральной Азии. Балканские государства, бывшие когда-то колониями Османской империи, с древних времен имели для Турции большое значение. По этой причине опасность или влияние, которое им грозит, определено относится и к Турции. Черное море является очень важным геостратегическим местом как для Турции, так и для балканских стран.

KIRISH

Dunyoda borgan sari globalizatsiya va integratsiya jarayoni tobora rivojlanib borayotgan bir davrda. Har bir mamlakat o'zining o'ziga xosligini va yaxlidligini saqlab qolish dolzarb masalalardan biri bo'lib bormoqda. Ayniqsa, yaqinda boshlangan Rus-Ukrain munosabatlarini yomonlashishi va urush holatiga kirishi dunyoning ko'plab rivojlangan davlatlarini sarosimaga solib qo'ydi. Bazilari qaysi tomonni tanlashga boshi qotgan bo'lsa, ayrimlari bu urushni to'xtatish tarafdorlari bo'lishdi. Shunday davlatlardan biri – Turkiyadir. U o'zining “yumshoq kuch”siyosatining tarkibiy qismi bo'lgan vositachilik roli juda qo'l keldi. Ikki davlat o'rtasida urushni to'xtatish bo'yicha kelishuvlarda vositachi davlat bo'ldi. Biroq Ukraina hududiy daxlsizligi buzilgan deb hisoblab unga harbiy va iqtisodiy ko'mak berdi. Turkiya bundan ko'zlangan maqsadlariga erisha olmadi. Shunday bo'lsada Turkiya uchun Qora dengiz bo'yi hududlari juda muhim strategik nuqta hisoblanadi.

TADQIQOTNING USULLARI

Hozirgi davrda Rossiya va Ukraina o'rtasidagi urushga qaysidir jihatdan dunyoning aksar davlatlari jalb qilingan va butun dunto nigohi shu yerda. Turkiya “yumshoq kuch”ining muhim element hisoblangan vositachilik rolini bu ikki davlat munosabatlarida ham o'rinli foydalanishga intilmoqda. Bu voqealarni yaqindan kuzatgan va izlanish olib brogan olimlar sirasiga quydagilar kiradi. Hakan Arıdemir, İlyas Dağlı, Fatih Koca, Fatih O'zbay, Bulent Pajal, Habibi O'zdal, Mutlu Sefa, Zeyno Baranlar katta hissa qo'shishgan.

NATIJARLAR

Qora dengiz butun tarix davomida balki bugungi kunda ham xalqaro arenada eng muhim strategik hududlardan biri hisoblanadi. Shuning uchun ham bu mintaqaga qaratilgan strategiya va qiziqish mintaqaning geosiyoiy ahamiyatini belgilab turibdi.

Xalqaro munosabatlarda Qora dengizning ahamiyatini tahlil qilishdan oldin avvalo biz bu hududning tarixiga nazar tashlashimiz kerak. Qadim davrlardan beri O'rta Yer dengizining

muhim markazlaridan biri bo'lib qolmay balki mill avv X asrdan beri O'rta Yer dengizi bo'yi xalqlar Qora dengiz bo'yidagi xalqlar bilan yaqin aloqalarni yo'lga qo'ygan. Keyinchalik ular bir qancha geogirafik kashfiyotlarni amalga oshirishgan. Egiy dengizi bo'yidan kelgan dengizchilar dovul va to'liqlarga duch kelib Qora dengiz bo'yiga borib qolishadi. U yerda oldin ma'lum bo'lmagan qabilalarga duch keladi. Shu sababdan ular Qora dengizni "Pontos Axenos" deb nomlashadi. Buning (tarjimasi yovvoyi) dengiz degan ma'noni bildiradi. Ozroq vaqt o'tgandan so'ng tenologik yutuqlarga erishgach, Egiy va O'rta Yer mintqasidagi xalqlar Qora dengizning ayovsiz qiyinchiliklariga bardosh beroladigan kemalar yasashadi. Shu voqeadan keyin Qora dengizning sir sinoatlarini ko'rishadi. Natijada dengizning nomi "Pontos Exunos" ga o'zgaradi uning ma'nosi mehmondo'st dengiz ma'nosini anglatadi¹.

Usmoniylar birinchi bo'lib qora dengiz atamasini ishlatishgan keyinchalik u boshqa Yevropa tillariga tarjima qilingan. Qora dengiz qirg'og'i sharqdan Rossiya va Gruziya, g'arbdan Bolgariya va Ruminya, shimoldan Ukraina, janubdan Turkiya bilan o'ralgan. Bu hudud chegaralari borasida uning xalqaro faktorlari va strategiyalarini belgilab beradigan turli xil fikrlar mavjud. Hudud chegaralarini belgilash uchun quyidagi konsipsiyalar mavjud. Danubiy dengiz mintaqasi, Buyuk dengiz mintaqasi, Qora Kasbiy dengiz mintaqasi, Katta Qora dengiz mintaqasi, Boltiq bo'yi xavfsizlik zonasida Qora O'rta Yer dengiz mintaqasi kabi nomlar bilan ishlatilgan. Bu mintaqaning muhim o'ziga xos jihati Turkiyaning Yaqin sharq, Kavkaz, Markaziy Osiyo va Bolqon davlatlariga yaqinligidir. Shu tufayli tarix davomida qudratli mintaqaviy va jahonning qudratli davlatlari har doim bu hududda ustin bo'lishga va nazoratda saqlashga urinishgan buning yorqin misoli sifatida Usmoniylar, Vizantiya, Rim keyinchalik Rus imperiyasi nishonida turgan².

XVIII asrdan beri bu mintaqa Rus imperiyasi va Usmoniylar o'rtasida konfliktlar va keskinlik markazi bo'lib kelmoqda. Shuni takidlab o'tish joizki Usmoniylar Qora dengiz bo'yidagi rus kemalari va portlarini bombardimon qilish orqali birinchi jahon urushiga kirdi. Boshqa tomondan esa xalqaro maydonda 1915 yilda Dardanel urushidan keyin Qora dengiz orqali yetib keladigan yordamdan maxrum qilish va rus imperiyasini qulatish ko'zlangan edi.

Qora dengizning geografik va geostrategik joylashuvi, turli yer osti boyliklariga egaligi va aholi patinsiyali uni muhim strategik, iqtisodiy, siyosiy, tarnsport markaziga aylantirdi. Shuningdik harbiy maqsadlarda foydalanishda ham katta ahamiyatga ega bo'ldi. Bu dengiz yuqorisidagi mintaqadan bosib olishga urinishlar va harbiy strategiyalarda Turk Bug'ozining roli harbiy ustinlikning muhim ko'rsatkichlari hisoblanadi³.

Qora dengizga nisbatan XX asrdagi mintaqaviy va xalqaro kuchlar bir qancha strategiyalarni ishlab chiqishdi. Sovuq urush davrida Sovet Ittifoqining bu mintaqaga nisbatan maqsadi qirg'oq bo'yi mamlakatlari bo'lmagan davlatlarning harbiy kemalari uchun yopib qo'yish bo'lgan. Buning natijasida sovuq urush davrida tashqi dunyodan uzilgan holda ushlab turildi. Bundan tashqari NATOning a'zosi bo'lgan Turkiya dengizga chegaradosh boshqa barcha davlatlar Varshava shartnomasining bir qismi edi. Sovet Ittifoqi va Berlin devori qulaganda xalqaro maydonda muhim o'zgarishlar ro'y berdi. Qora dengiz tashqi dunyoga o'z eshiklarini ochdi.

¹ Arıdemir, Hakan. 2011. "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Karadeniz Bölgesi Ve Türkiye"nin Karadeniz Bölgesine Yönelik Politikası" (PhD thesis). İstanbul: M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü

² Özbay, Fatih. 2010. "Türkiye-Rusya İlişkilerinde Karadeniz Faktörü". <http://www.bilgesam.org/incele/106/-turkiye-rusya-iliskilerinde-karadeniz-faktoru/#.Vj4Tv196M8> (20 September 2016)

³ Koca, Fatih. 2010. "Kırım"ın Ekonomik Özellikleri Ve Karadeniz Ekonomik İş birliğindeki Önemi" (master thesis). İstanbul: M.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Boshqa tomondan olib qaraganda AQSHning Qora dengizga bo'lgan siyosati, NATOning aralashuvi mintaqadagi Ukraina va Gruziya kabi davlatlarda turli xil rangli inqiloblar bo'lishiga olib keldi. Yangi yuzaga kelgan inqiroz mintaqaga nisbatan Putinning siyosatini o'zgartirishga majbur qildi. Gruziyadagi aralashuv va Qirimni istilo qilinishi, Ukraina va Rossiya o'rtasida 2022 yilda boshlangan urush uning faolligini yanada oshirdi. AQSH siyosatiga ko'ra Qora dengiz chegaralari unga chegaradosh bo'lgan davlatlarga ochqligi bilan bir qatorda bular sirasiga Markaziy Osiyodan Bolqon davlatlarigacha bo'lgan keng hududga tegishlidir. Sovuq urush tugashi bilan bu mintaqada geostrategik kuch vakumi yuzaga keldi bu bo'shliq AQSH va Yevropa Ittifoqi bilan to'ldirilishi kerak edi. AQSHning tashqi siyosatiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, dunyodagi eng muhim inergiya resurslariga ega bo'lgan qora dengiz bilan yaqinlik uchun katta strategik imkoniyat edi. Rossiyaning ta'sirini zaiflashtirib bu mintaqadagi davlatlarning g'arb xususan NATO va Yevro Ittifoqi bilan integratsiya borasida katta yutuqlarga erishdi. Yevropa Ittifoqining boshqa mintaqalar bilan olib borgan siyosatini taqqoslaydigan bo'lsak bunda Qora dengiz alohida ajralib turadi. Yevropa Ittifoqi tomonidan amalga oshirilgan muhim qadamlar:

1. Yevropa qo'shnichilik siyosati
2. SYNERGY loyihasi (inergetika sohasida hamkorlikni yo'lga qo'yish qaratilgan)
3. Qora dengiz Yevro mintaqasi tashabbusi.
4. INOGATE (davlatlararo neft va gazni Yevropaga tashishga mo'ljallangan).
5. TRASSIKA (Yevropa – Kavkaz – Osiyo transport karedori, xalqaro transport dasturi bo'lib Sharqiy Yevropa, Kavkaz va Markaziy Osiyo a'zo davlatlarini Yevropa Ittifoqi bilan bog'laydi⁴).

Yevropa Ittifoqining bu mintaqadagi siyosati har doim Rossiya bilan nizoli holatda bo'lgan, ammo boshqa tomondan AQSH siyosatiga mos tushgan. Turkiyaning bu mintaqaga bo'lgan siyosatiga kelsak bir tomondan Turk siyosiy elitasining doimiy qiziqishida bo'lgan bo'lsa boshqa tomondan Usmoniylar davrida imperiyaning ichki dengizi hisoblangan. Tashqi dunyo bilan bu dengizni bog'laydigan Bug'ozning suveritenti va himoyasi Turkiya Respublikasining an'anaviy tashqi siyosatida tashqi eng ustivor masala bo'lib kelgan. Turkiya siyosatining asosiy jihatlari:

- A) Tinchlik va barqarorlikni taminlash.
- B) Mintaqadagi davlatlarni hududiy yaxlitligini ilgari surish
- C) Iqtisodiy ittifoqni tashkil etish
- D) Qora dengizni savdo markaziga aylantirishga qaratilgan iqtisodiy va diplomatik harakatlar.

BLACKSEAFOR va Qora dengiz iqtisodiy hamkorlikni tashqil qilishda Turkiyaning faol tashabbusi yuqoridagilarning yoqin isboti hisoblanadi.

Turkiya va Ukraina munosabatlari.

Turkiya tashqi siyosatida Ukraina Qora dengiz va Sharqiy Yevropadagi strategik joylashuvi jihatdan muhim ahamiyatga ega. Unda iqtisodiy potentsiyal, inergitika karedorlarining mavjudligi (Rossiya gazining 80 % Yevropaga Ukraina orqali o'tadi), Qrim hududi Turkiya strategiyasida eng muhim omillar hisoblanadi. Aynan shundan kelib chiqib Turkiya Bolqon davlatlarida Yaqin Sharqda Markaziy Osiyo davlatlarida o'z pazitsiyasini mustahkamlash uchun ta'sirini oshirib bormoqda⁵. Ukraina mustaqillikka erishgandan so'ng Turkiya Ukrainani 1991 yil, 16 dekabrda tan oldi. 1992 yil, 3 fevralda soyosiy aloqalar o'lga qo'yildi.

⁴ Isic, Mirela et.al. 2008. "The Black Sea Region: Clashing Identities and Risks to European Stability". Munich: CAP Policy Analysis, v. 4

⁵ Özdal, Habibe et.al. 2011. "Türkiye-Ukrayna İlişkileri Yüksek Potansiyel Düşük Voltaj". Ankara: USAK Analiz.

Keyinchalik bir qancha siyosiy, iqtisodiy, madaniy, ta'lim bo'yicha kelishuv va protakollar imzolandi. Ikki tomonlama aloqalarni rivojlantirishda Prezident. Bosh vazir va Tashqi ishlar vaziri darajasidagi o'zaro rasmiy tashriflar amalga oshirildi. 2012 yil, 13 – 15 sentabr kunlarida Turkiya Respublikasi Bosh vaziri rasmiy tashrif bilan Kiyev va Qrimda bo'ldi 2011 yilning, 24 – 25 yanvar kunlarida Turkiya Respublikasining Bosh vaziri bo'lgan Erdog'anning Ukrainaga rasmiy tashrifi davomida katta ahamiyatga ega bo'lgan strategik munosabatlarni yo'lga qo'yishga imkon beradigan Turkiya Ukraina strategik konsulligiga asos solindi. 2011 yil, 22 dekabrda Ukraina Prezidenti Yanukovichning Turkiyaga rasmiy tashrifi paytida konsullikning birinchi yig'lishi o'tkazildi muzokaralar davomida bu mamlakatlar o'rtasida vizasiz rejim va erkin savdo borasida imzolangan kelishuvlar muhim qadamalar hisoblanadi. Konsullikning bir qismi sifatida strategik rejalashtirish bo'yicha o'zaro muloqot guruhi tashkil etildi. Bunda asosan ikki tomonlama munosabatlarda xalqaro va mintaqaviy masalalar iqtisodiy va madaniy jihatlarni ko'rib chiqish ko'zda tutilgan.

2020 yil, 3 fevralda Kiyev shahrida yuqori savyadagi strategik konsullikning oxirgi majlisi o'tkazildi. Ikki o'rtadagi munosabatlarda yana bir muhim jihat Qrim Tatarlar masalasidir. Turkiyaning bunga qiziqishi tarixiy ildizga borib taqaladi. Shu narsa aniqki 1 milliom Qrim Tatarlar Turkiyada va 2014 yilda Rossiya tomonidan anneksiya qilingan Qrim aftanom respublikasida yashab kelgan. Infrastruktura va turor joylarni qurish orqali Turkiya Ukraina jamiyatiga Qrim Tatarlarining integratsiyalashuvini ilgari surdi⁶. Ikki tomonlama aloqalardan tashqari bu ikki davlat xalqaro va mintaqaviy tashkilotlarda faol ishtirok etdi. Bular qatoriga OSCE, NATO va Yevropa konsulliklarida iqtisodiy tashabbus bilan chiqdi shu bilan birga Qora dengiz iqtisodiy hamkorlik tashkiloti, ifloslanishga qarshi Qora dengiz himoyasi bo'yicha kelishuvda atrof muhitni saqlashga doir takliflar berdi. BLACKSEAFOR va OBSH kabi tashkilotlarda harbiy hamkorlik va tashabbuslar bo'yicha tavsiyalar berdi⁷.

Ikki tomonlama savdo munosabatlariga keladigan bo'lsak 1992 yil, 4 mayda kelishuv imzolangan 1994 yil, 24 aprelda amaliyotda tadbiq qilingan. Yana bir qancha kelishuvlar imzolangan bular sirasiga quyidagilar kiradi. O'zaro mamuriy yordam va bojxona hamkorligi bo'yicha kelishuv; o'zaro investitsiyalarni himoya qilish va rag'batlantirish; Ikki tomonlama soliqqa tortishning oldini olish bo'yicha kelishuv; Turkiya Ukraina amaliy rivojlantirish rejasi; savdo munosabatlarini rivojlantirish bo'yicha protokol; yo'l transporti bo'yicha xalqaro kelishuv; biznes konsullikni tashkil etishga kelishuv; inergiya hamorligi bo'yicha kelishuv; turizm borasida hamkorlik kelishuv; standartlashtirish, sertifikatlarsh va metrialogiya davlat qumitasi; havo transport kelishuvi; vetrinariya hamkorligi bo'yicha kelshuv; dengizda yuk tashish bo'yicha kelishuvlardir. Alohida takidlab o'tish joizki 2022 yil, 3 fevralda Erdog'anning Ukrainaga tashrifi davomida turli sohalarida ikki tomonlama munosabatlarni kuchaytirish uchun sakkizta kelishuv imzolandi⁸.

⁶ Dağlı, İlyas. 2009. “Karadeniz’in Artan Stratejik Önemi Ve Geleceği” (master thesis).İstanbul: İ.Ü. DenizBilimleri Ve İşletmeciliğiEnstitüsü.

⁷ Paçal, Bülent. 2007. Dünyada Değişen Jeopolitik DengelerIşığında Karadeniz Ve Türkiye’nin Konumu (master thesis). İstanbul: İ.Ü. Deniz Bilimleri Ve İşletmeciliği Enstitüsü.

⁸ Mutlu, Sefa. 2022. "Türkiye ile Ukrayna arasında 8 anlaşma imzalandı" <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-ile-ukrayna-arasinda-8-anlasmaimzalandi/2493259> (29 August 2022)

	2015	2016	2017	2018	2019
Savdo ko'lami	4.700	3.926	4.401	4.437	4.881
Eksport	1.181	1.330	1.465	1.684	2.156
Import	3.519	2.596	2.936	2.753	2.725

Jadval 1: Turkiya Ukraina savdosi (million dollar hisobida)

Ukrainada faol faoliyat olib borayotgan turk kompaniyalari - Dogus, Altinbas, Enka, Aysil, Chukurova kabi kompaniyalar turli xil sektorlarga investitsiya kiritmoqda. Ukraina bilan iqtisodiy va gumanitar munosabatlarni kuchaytirish maqsadida 2017 yilning, 1 iyunidan boshlab ID bilan sayohat rejimi joriy qilindi. 2019 yilda Turkiyaning Ukrainaga eksporti 2,156 mlrd dollarga yetdi, holbuki Ukraina importi 2,725 mlrd dollarni tashkil qilgan.

2022 yilning, 22 fevralida rus qo'shinlari Vlademir Putinning buyrug'i bilan Ukrainaga hujum boshladi. Ikkinchi jahon urushidan beri G'arb rahbarlarning bu harakati Yevropada katta urushga aylanib ketishi mumkinligi to'g'risidagi ogohlantirishiga qaramasdan Prezident Vlademir Putin "maxsus operatsiyani" e'lon qildi. Putinning qisqa chiqishidan bir necha daqiqa o'tib Ukrainaning eng katta shaharlari yaqinida shuningdek Kiyevda ham ilk portlashlar eshitildi. Putinning Ukrainaga agressiyasi borasidagi ilk bayonotida Kiyevdagi hukumatni radikal o'ng kuchlar nazorat qilayotganini ta'kidlab Ukrainani qurolsizlantirish va fashistlardan tozalashni bildirdi. Yana shuni qo'shimcha qildiki, Rossiya zamonaviy Ukraina hududidan kelayotgan doimiy tahdid natijasida rivojlana olmasligi va xotirjam bo'lmasligini aytib o'tdi.

Buning zamirida g'arb davlatlariga qarshi jiddiy ogohlantirish yozar edi, yani tashqaridan aralashishga urunayotganlarga tarixdagi siz ko'rganlaringizdan ham kattaroq bo'lgan yomon oqibatlariga dush kelasiz agar bunday qilsangizlar. Barcha tegishli qarorlar berilgan o'ylaymanki siz meni eshitdingiz. O'sha kunning o'zidayoq Ukraina Tashqi Ishlar vaziri ukrainaning eng yirik shaharlarida ballestik raketalar nishonida ekanligini ma'lum qildi. Boshqa tomondan esa Ukraina Tashqi Ishlar vaziri Demetri Kuliba Ukrainaga qarshi Putin ommaviy bosqin amalga oshirdi deya bayonot berd⁹.

Tinch ukraina shaharlari hujum ostida qoldi bu agressiya ukraina o'zini - o'zi himoya qiladi. Butun jahon Putinni to'xtatish kerak, harakat qilish vaqti keldi. BMT Xavfsizlik Kengashi favqulodda yig'ilish o'tkazdi. Unda Bosh Kotib Antonio Guterish " Prezident Putin, tinchlik bering juda ko'p odamlar o'ldi" deya ta'kidlab o'tdi. Bundan tashqari g'arb davlatlari Rossiyani Ukrainaga bosqinini to'xtatishga chaqirdi. AQSH prezidenti Joe Biyden butun dunyo Ukraina

⁹ Rusija ja napadna Ukraina [Русија ја нападна Украина], DW.

<https://www.dw.com/mk/%D1%80%D1%83%D1%81%D0%B8%D1%98%D0%B0-%D1%98%D0%B0>

%D0%BD%D0%B0%D0%BF%D0%B0%D0%B4%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D

0%B8%D0%BD%D0%B0-%D0%BF%D1%83%D1%82%D0%B8%D0%BD-

%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D1%87%D0%BD%D0%B0-

%D0%B2%D0%BE%D1%98%D0%BD%D0%B0-

%D0%B7%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D1%82%D0%B0%D1%80%D0

%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%98%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-

%D1%81%D0%BE%D1%81%D0%B5%D0%B4%D0%BE%D1%82a-60898121 (05 September 2022)

xalqi bilan birdamligi va ko'plab ayanchli yo'qotishlar olib keladigan urush tanlanganligini shuningdek buning barchasiga javobgar Rossiya ekanligini bayonot berdi. Bunga javoban AQSH uning ittifoqchilari qat'iy tarzda javob olishadi. Butun dunyo rossiyani ayiblaydi.

Shu paytda Jozef Barel “ ikkinch jahon urushidan beri Yevropa uchun eng muthish paytlardan biri bo'ldi”. Shuningdek Yevropa kengashi prezidenti Ursula Von Der Leyin (biz Kremldam hisob so'raymiz) deya aytib o'tdi.

Ukraina va Rossiya o'rtasidagi urush borasida Turkiyaning siyosatiga kelsak avvalo Turkiya Ukarinaning hududiy yaxlitligini saqlab qolish pazetsiyasida turdi.

Turkiya prezidenti Erdog'an Ukrainaning yaxlitligi hurmat qilinishi kerak deb bayonot berdi. 2022 yil, 22 fevralda AQSH boshchiligidagi g'arb davlatlari Rossiyaning bosqiniga javoban ko'plab davlat inositutlari rasmiylar va olegarxlarga sanksiya qo'ya boshladi. Alohida ta'kidlab o'tish joizki Turkiya Rossiyaga qarshi hech qanday iqtisodiy sanksiya qo'llamadi¹⁰. Turkiyaning netral diplomatiyasi AQSHdagi siyosiy doiralarda norozilikni yuzaga keltirdi. AQSH davlar sekretori Volle Adilyemo Ukrinaga bosqin tufayli qo'yilgan sanksiyalarni chetlab o'tish uchun Rossiya institutlari va magnatlari Turkiyadan foydalanishga urunayotganligi Turkiya davlat sekretori Yunus Eletasni ogohlantirdi. Turkiyaning muhim diplomatik tashabbuslaridan biri o'rtada vositachilik qilish orqali o't ochishni to'xtatish edi.

Turkiyaning Antaliya shahri ikki davlat o'rtasida yuqori darajadagi muzokaralar uchun birinchi bor tanlandi. 2022 yil, 11 martda Turkiya vositachiligida Ukraina Tashqi Ishlar vaziri Demitre Kuliba va Rossiya Tashqi Ishlar vaziri uchrashib o't ochishni to'xtatish bo'yicha muzokaralarni boshladi. Biroq muzokaralar kutilgan natijalarni bermadi. Shu yilning, 29 martida yana bir bor ikki tomon deligatlari Istanbulda ikki kunlik muzokaralarni o'tkazishdi. U yerda o'ochishni to'xtatish bo'yicha ikki tomon ham o'zlarining shartlarini aytishdi. Ukraina deligatsiyasi a'zosi David Araxama Turkiya Ukraina xohlayotgan kafil davlatlardan biri bo'lish kerakligini aytib o'tdi. Shuningdek, Rossiyani so'zsiz okkuppatsiyasini to'xtatishga chaqirdi.

Rossiya Ukrainani Qrimni anneksiya qilganligini tan olishga uni qurolsizlantirishga, NATO a'zolidan voz kechishga, Donbasga nisbatan qarashini o'zgartirishga chaqirdi¹¹.

Muzokaralar harbiy harakatlarni imkon qadar to'xtatish uchun umidni o'shingan bo'lsada, Rossiyaning harbiy harakatlari kuchayishi va g'arb davlatlarining Ukrainaga yordam ko'magini oshishi o'rtadagi janglarni kuchaytirishda davom etdi. Ukrainaning qattiq qarshilik ko'rsatgan omillaridan biri Turkiyaning “ Bayraktar TB2” muvaffaqiyati hisolanadi. U qaeshi hujumda Ukraina qarshiliging eng mashhur ramziy belgisidan biriga aylandi¹².

Bu dron ancha arzon bo'lishi bilan bir qatorda Rossiyaning zamonaviy qimmat harbiy texnikalari va rus askarlariga qattiq zarbalar berib Ukraina kuchlarini ruxlantirdi, boshqa tomondan esa Rossiyaning siyosiy va harbiy doiralarda notinchlikni yuzaga keltirdi. Minnatdorchilik belgisi sifatida Ukraina prezidenti Vlademir Zelinskiy Baykar mudofaa sanoati

¹⁰ Rusya, Turkiye'nin Ukrayna'ya drone satishindanra hatsizligini Ankara'yabildirdi mi?".

<https://tr.euronews.com/2022/04/08/rusya-turkiye-nin-ukrayna-ya-drone-sat-s-ndanra-hats-zl-g-n-ankara-ya-bildirdi-mi> (03 September 2022)

¹¹ Baltacı, Alişan. 2022. "Political and Economic Role of Turkey in the Scope of the Russia -Ukraine War", In: Açıköz, Güneş(Ed.) Proceedings Book of the International Congress of Social Science China to Adriatic XIV. Kayseri: IKSAD Global.

¹² Nailia, Bagirova. "After Ukraine, 'whole world' is a customer for Turkish drone maker says". <https://www.reuters.com/business/aerospace-defense/exclusive-after-ukrainewhole-world-is-customer-turkish-drone-maker-says-2022-05-30/> (02 September 2022)

bo'yicha Turkiyaning ilg'or kompaniyasi bosh deriktori Haluk Bayraktarni "Buyuk xizmatlari uchun" ordeni bilan taqdirladi.

2022 yil, 22 iyunda Istanbulda Ukraina Rossiya Turkiya va BMT o'rtasida Ukraina donini qayta eksport qilish bo'yicha kelishuv imzolandi. Rajip Teyyip Erdog'an va BMT bosh kotibi Antonio Guterish bu kelishuvni imzoladi. Erdog'an stressdan, ochlikdan millionlab odamlarni qutqaradigan kelishuv deb atadi, bu "biroz muddat butun dunyoni qamrab olgan xalqaro oziq ovqat inqirozini hal qilishda muhim rol o'ynaydigan tashabbusning ijrochisi ekanligidan faxirdamiz bu kelishuv ochlikni oldini olish birgalikda xalqaro infelyatsiyani yumshatadi¹³. Yevropa davlatlariga boradigan Ukraina donining deyarli hammsi aytib o'tib g'arb dunyosiga qarshi Putin qattiq tanqidlar yo'lladi¹⁴.

XULOSA

Butun tarix davomida Qora dengizning strategik ahamiyati ko'plab global va mintaqaviy davlatlarni bu hududda ustinlikka erishishga undagan Turkiya va Ukraina savdo iqtisodiy munosatlariga kelsak 2007 – 2008 yilda butun jahon iqtisodiy va moliyaviy inqirozi COVID – 19 panidemiya Rossiyaning Ukrainaga bosqini o'zaro munosabatlarda o'zining salbiy aksini ko'rsatdi. Ikki davlat o'rtasidagi siyosiy munosabatlar Rossiyaning Ukrainaga bosqinidan keyin ancha sezilarli o'sdi. Ukarinaning hududiy yaxlitligini saqlash borasida qat'iy pozitsiyada turdi. Urush davomida faol netrallikka asoslangan Turk diplomatiyasi o'zaro aloqalarda vositachilik rolini o'ynamoqda. Ukrainaga yordam sifatida o'zining Bayraktar TB2 bilan ta'minlamoqda. Turklarning arzon dronlari yordamda ruslarning qimmat va zamonaviy harbiy texnikalarini yo'q qilinishi va ko'plab rus askarlarining halok bo'lishi ukraina kuchlariga katta darajada yordam bermoqda. Shuningdek, ukrainaning don eksportini faollashtirish maqsadida don karedori bo'lib xizmat qildi. Shu narsa aniqki 2022 – 2023 yillarda G'arbning Rossiya bilan munosabatlarning yomonlashishi butun dunyoda gaz va inergetika sohasida bir qancha salbiy oqibatlar keltirib chiqardi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Arıdemir, Hakan. 2011. "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Karadeniz Bölgesi Ve Türkiye'nin Karadeniz Bölgesine Yönelik Politikası" (PhD thesis). İstanbul: M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
2. Özbay, Fatih. 2010. "Türkiye-Rusya İlişkilerinde Karadeniz Faktörü". <http://www.bilgesam.org/incele/106/-turkiye-rusya-iliskilerinde-karadeniz-faktoru/#.Vj4Tvl96M8> (20 September 2016)
3. Koca, Fatih. 2010. "Kırım'ın Ekonomik Özellikleri Ve Karadeniz Ekonomik İşbirliğindeki Önemi" (master thesis). İstanbul: M.Ü. Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
4. Isic, Mirela et.al. 2008. "The Black Sea Region: Clashing Identities and Risks to European Stability". Munich: CAP Policy Analysis, v. 4.
5. Özdal, Habibe et.al. 2011. "Türkiye-Ukrayna İlişkileri Yüksek Potansiyel Düşük Voltaj". Ankara: USAK Analiz.

¹³ Во Истанбул потпишан историски договор [Во Истанбул потпишан историски договор за извоз на украинското жито]. TRT Balkan. <https://macedonian.trtbalkan.com/world/voistanbul-potpishan-istoriski-dogovor-za-izvoz-na-ukrainskoto-zhito-9624227> (01 September 2022)

¹⁴ Putin'den Batı'ya „tahıl“ tepkisi: Erdoğan ile görüşeceğim, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/putinden-batiya-tahil-tepkisi-erdogan-ilegorusecegim-42133758> (04 September 2022)

6. Dağlı, İlyas. 2009. "Karadeniz'in Artan Stratejik Önemi Ve Geleceği" (master thesis). İstanbul: İ.Ü. Deniz Bilimleri Ve İşletmeciliği Enstitüsü.
7. Paçal, Bülent. 2007. Dünyada Değişen Jeopolitik Dengeler Işığında Karadeniz Ve Türkiye'nin Konumu (master thesis). İstanbul: İ.Ü. Deniz Bilimleri Ve İşletmeciliği Enstitüsü.
8. Mutlu, Sefa. 2022. "Türkiye ile Ukrayna arasında 8 anlaşma imzalandı" <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-ile-ukrayna-arasinda-8-anlasmaimzalandi/2493259> (29 August 2022)
9. Rusija ja napadna Ukraina [Русија ја нападна Украина]. DW. <https://www.dw.com/mk/%D1%80%D1%83%D1%81%D0%B8%D1%98%D0%B0-%D1%98%D0%B0> (05 September 2022)
10. Rusya, Türkiye'nin Ukrayna'ya drone satışından rahatsızlığını Ankara'ya bildirdi mi?". <https://tr.euronews.com/2022/04/08/rusya-turkiye-nin-ukrayna-ya-drone-sat-s-ndan-rahats-zl-g-n-ankara-ya-bildirdi-mi> (03 September 2022)
11. Baltacı, Alişan. 2022. "Political and Economic Role of Turkey in the Scope of the Russia-Ukraine War", In: Açıköz, Güneş (Ed.) Proceedings Book of the International Congress of Social Science China to Adriatic XIV. Kayseri: IKSAD Global.
12. Nailia, Bagirova. "After Ukraine, 'whole world' is a customer for Turkish drone maker says". <https://www.reuters.com/business/aerospace-defense/exclusive-after-ukrainewhole-world-is-customer-turkish-drone-maker-says-2022-05-30/> (02 September 2022)
13. Во Истанбул потписан историски договор [Во Истанбул потпишан историски договор за извоз на украинското жито]. TRT Balkan. <https://macedonian.trtbalkan.com/world/voistanbul-potpishan-istoriski-dogovor-za-izvoz-na-ukrainskoto-zhito-9624227> (01 September 2022) Putin'den Batı'ya „tahıl“ tepkisi: Erdoğan ile görüşeceğim, <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/putinden-batiya-tahil-tepkisi-erdogan-ilegoruscegim-42133758> (04 September 2022)